

Kedves Erasmus-tagok, barátaink és támogatóink, szeretettel meghívjuk Önt, kedves családját és barátait a következő nyilvános rendezvényünkre:

Szerdán, 2015. szeptember 30-án, 19-órakor a Bruder Klaus Kirche nagytermében, Stuttgart, Albert-Schäffle-Str. 30.

Az előadás címe: A szatmári svábok és a történelmi sorsfordulók
1918-1940-1945

Előadó: Dr.Baumgartner Bernadette

Életrajz:

Baumgartner Bernadette 1974-ben született Nagykárolyban. Otthona a Nagykároly szomszédságában fekvő Kaplony. 1992-ben érettségizett Nagykárolyban, majd 1992-1997 között a Babeş-Bolyai Egyetem történelem szakán tanult. Ezt követően két évig a Nagykárolyi 1-es számú Általános Iskolában és Kalazanczi Szent József Katolikus Gimnáziumban tanított történelmet. 1999-ben kezdte PhD tanulmányait a Pécsi Tudományegyetem, 2010-ben sikeresen megvédte doktori disszertációját, melynek témája a szatmári svábok története a két világháború közötti időszakban. 2002-től az Országos Széchényi Könyvtár, Történeti Interjúk Tárának munkatársa, közben 2002-2004 között tagja a Pécsi Tudományegyetem egyik kutatócsoportjának, a kutatás témája – *A középeurópai fogalom változásai a 20. században. A kis nemzetűl a közép-európai föderációig.*

Jelenleg a Regensburgi Egyetemen székelő Münchener Magyar Intézetben vendégkutatóként dolgozik.

Nagyszámú publikációja mellett önálló könyve is megjelent:

Kisebbség a kisebbségben. A Szatmár megyei németek a két világháború között 1918-1940. - Kolozsvár, Kriterion Kiadó 2012, 264 o.

Ízelítő

Gróf nagykárolyi Károlyi Sándor a szatmári béke (1711) megkötése után az elnéptelenedett Szatmár vármegyei birtokait a szorgalmukról és vallásosságukról híres baden-württembergi svábokkal népesítette be. Az 1712-ben kezdődő majd szinte száz éven tartó telepítések eredményeként több mint 18 ezer telepes érkezett a vármegyébe. A gróf és utódai tették ezt mindazért, hogy a gazdasági- és vallási (jelen esetben katolikus) élet új lendületet kapjon. Nem kellett csalódniuk. Lauka Gusztáv, aki éveken át lakott Erdődön mint uradalmi tisztviselő (egyben Petőfi Sándor barátja) ezt írta 1855-ben „Bízvást állíthatom, hogy a sváb falvak a legszebbek az egész megyében, s azokat a figyelmes szemlélődő már távolról felismerheti.”¹ Ami pedig a katolikus hitéletet illeti, többek között a nagyszámú katolikus sváboknak is köszönhető, hogy 1804-ben létrejött az önálló szatmári egyházmegye.

A „boldog békeidőnek” azonban az első világháború végett vetett. Kevesebb mint egy emberöltő alatt 1918 és 1945 között háromszor módosultak a határok, birodalmak tűntek el, helyükbe új államok létesültek, új politikai vezetők és szereplők jelentek meg, és akarva akaratlanul feldúlták a szatmári svábok mindennapjait és sokakban mai napig tartó sérelmeket és értetlenséget okoztak...

Baumgartner Bernadett:
A szatmári németek és a történelmi sorsfordulók: 1918–1940–1945

A sváb telepítések az 1711-es szatmári béke megkötése után indultak. Gróf Károlyi Sándor a háborús korszak lezárultával egyik legfontosabb feladatának tekintette, hogy itteni birtokaira a megmaradt csekély számú jobbágyság mellé svábokat telepítsen. A telepesek Badenből, Bajorországból, Hohenzollernből és mindenekelőtt Württembergből érkeztek¹, amit a szatmári svábok nyelvjárása is igazol, mivel még ma is hasonlít a biberachi, ravensburgi, waldseei és leutkircheni nyelvjáráshoz. Károlyi Sándor és utódainak – a 18. század egészen végighúzódo – telepítési politikája eredményeként Nagykároly és Szatmárnémeti térségében 31 részben vagy egészében németek által lakott település jött létre. A telepítések történetével foglalkozó Vonház István számításai szerint 1712-től összesen 2072 külföldi német család telepedett le, egy-egy családot 4 tagból állónak számítva több mint 8000 telepes érkezett a Károlyiak birtokaira.² A telepítési munkálatok befejeztével Vonház – az érintett falvak plébániainak összeírásaiból nyert – adatai szerint 18.377 római katolikus sváb élt a 31 faluban.³

A telepesek nagy többsége földműves volt, de mellettük mesteremberek is. A szatmári svábok jobbágyok voltak, ez a társadalmi helyzet nagyban befolyásolta további fejlődésüket. Igaz, eltérően a magyar úrbéres jobbágyoktól, a gróf és a svábok közötti viszonyt szerződések rögzítették, és a kezdetekben – ellentétben a területen maradt korábbi paraszti lakosságtól – a szabad költözés jogával rendelkeztek, időleges mentességet élveztek a vármegyei adó és a földesúrnak fizetendő járadék alól. A későbbiekre vonatkozó járadékkötelezettségüket is pontosan szabályozták, így terheik kiszámíthatóvá váltak. Mindez nélkülözhetetlen feltétele volt a racionális gazdálkodásnak, s annak eredményeként a vagyoni gyarapodásnak. A telepesek többsége katolikus volt. Többek között a vármegyébe letelepedett

---

¹ A nagymajtényi, csanálói és mezőfényi régi és új sváb lakosok összeírása. 1723. június 15. (Az összeírás a három sváb község összes sváb lakosainak származási helyét és volt földesurát közli.) In: Vonház István: *A szatmármegyei német telepítés*. Pécs, 1931. 33. dokumentum. 235-246.

² Vonház, 177. old.

³ Uo. 181. old.

sváboknak is köszönhető, hogy 1804-ben megalakult a szatmári egyházmegye, melynek területe addig az egri egyházmegyéhez tartozott.

Károlyi Sándor a telepítések alkalmával nem vette figyelembe sem a felekezeti, sem a nemzetiségi különbségeket. Ezért falvaiba sok esetben együtt kellett éljenek magyarok, svábok, románok. A német identitás megtartásában, illetve az asszimilációs folyamat megindulásában is fontos szerepet játszott, hogy mennyire képeztek az egyes települések összefüggő tömböket vagy szétszórt szigeteket, illetve volt-e a közelükben város. A vármegyében két városi központ található. A nagyobb, noha nem megyeszékhely Szatmárnémeti, a megye legnagyobb városa volt, virágzó kereskedelemmel, fejlett iparral, iskolákkal és más kulturális intézményekkel. Nagykároly, mint vármegyei központ megyei és állami hivatalok székhelye. A két magyar város léte és egy sváb központ hiánya fontos körülmény az asszimilációs hatások szempontjából.

A megye keleti részén a Bükk hegység lábainál, szintén egy összefüggő település csoportot találunk. Ide tartozik Nagymadarász, Erdőd, Szakas, Nagyszokond, Krasznasándorfalu, Krasznabéltek, Szinfalu és Alsóhomoród található.

A svábok által lakott falvakban az oktatás a katolikus egyház kezében volt. 1907 előtt (az Apponyi törvények) mindenütt átálltak a magyar tannyelvű oktatásra, és a prédikáció nyelve is magyar lett. Német gimnázium nem volt a megyében, így azok, akik továbbtanultak (főleg a papnevelésben és tanítóképzőben), azt csak magyar nyelven tehették meg. Ennek köszönhetően nem alakulhatott ki német értelmiségi réteg a megyében.

Ellentétben a szászokkal és a bánátiakkal, a szatmári svábság mint különálló politikai vagy akár kulturális entitás 1918 előtt nem nyilvánult meg. Nem csoda tehát, hogy az erdélyi szászoktól és a bánáti sváboktól elzártan élő szatmári svábok körében a természetes és a politikailag támogatott asszimiláció sikereket ért el. 1918-ban a svábok nagy része jól, vagy akár már anyanyelvi szinten beszélt a magyar nyelvet.

Az első világháborút lezáró párizsi békeszerződések értelmében a terület Romániához került. Ezt követően az elfeledett, részben asszimilálódott

szatmári svábság különböző politikai aktőrök érdeklődési körébe került. Az addigi kizárólagos magyar politikai szereplő mellett még 4 újabb szereplő jelent meg a térségben, természetesen a román állam, a szászok, a bánáti svábok, valamint a különböző társadalmi szervezeteken keresztül maga Németország is.

A '20-as évek elején bánáti sváb és erdélyi szász politikusok, valamint németországi társadalmi szervezetek úgymond felfedezik szatmári testvéreiket. A szász politikai elit célja, hogy az új román államban egy minél nagyobb létszámú német kisebbséget tudjanak képviselni. A weimari Németország pedig erkölcsi és anyagi támogatásban részesítette a határon kívül élő német kisebbségét, elsősorban kulturális téren. Német értelmiség hiányában, a szatmári ébresztő munka élére a megyében lakó, de svájci születésű Fritz Winterhofen állt. A cél az volt, hogy megállítsák az asszimilációs folyamatot és az elmagyarosodott svábokat visszatérítsék gyökereikhez. Abból az álláspontból indultak ki, hogy a szatmári svábság az erőszakos magyarosítás áldozata lett, amelyben a magyar állam mellett oroszlánrésze volt az iskolákat felügyelő katolikus egyháznak. Így a kibontakozó mozgalom elsődleges célja a német tannyelv bevezetése az egyházi iskolákban. Erre annál is inkább szüksége volt, mert a megyében a német irodalmi nyelvet szinte senki nem beszélte. Tehát egyrészt helyben megindult a harc a német tannyelvért, másrészt pedig bánáti s szász iskolákban, később pedig már németországi egyetemeken is megkezdődött az értelmiségi képzés.

A német politikai szereplők mellett természetesen megjelent a román állam is, amely teljes mértékben felkarolta a kibontakozó német mozgalmat. Feltehető a kérdés miért vált fontossá a román kormánynak a szatmári svábok visszanémetesítése? Miért kellett szorgalmazni néhány ezer (más számítás szerint 20-30 ezer) ember eltérítését egy 17 milliós országban, ahol nagyon nagy részt, 72 %-ot tett ki a románság?

A romániai nemzetiségi viszonyok és a nacionalista nemzetiségi politika egyszerre tipikus – lásd román határőrfalvak telepítése a közelben, kultúrzóna kísérlet – és atipikus, a külpolitikával igencsak összenőtt jelenségéről volt szó. Le kellett szakítani a magyarságról egy még éppen megragadható alcsoportot.

A szatmári zóna speciálisan veszélyes volt Románia területi integritásőrzése szempontjából. Ez volt tehát az a szerény négy-ötezer km² terület, melynek a román államhoz tartozásának jogosságában román részen is volt némi kétkedés.

Tehát román részről mindent meg kellett tenni ezen vidék veszélyeztetettségének felszámolása érdekében, a szerény telepítési próbálkozásokon túl is. Ebben jött kapóra a szászok és a bánsági svábok értelmiségének korán fellendülő érdeklődése, szervező munkája a szatmári régióban. A bukaresti német követek jelentéseiből világosan kiderül, hogy a szatmári német mozgalom teljes mértékben élvezte a román állam támogatását, mivel az a magyarság gyengítésén dolgozik.

Hogyan reagált a magyar fél a kibontakozó német mozgalomra? Az impériumváltást követően a magyar állam helyét az Országos Magyar Párt és a katolikus egyház vette át. Magyar részről a szatmári svábok asszimilációját befejezett tényként kezelték, és eltérően a német vagy a román a román állásponttól, egyáltalán nem tartották erőszakosnak, hanem egy az egykori társadalmi és politikai környezetben végbement spontán, természetes folyamatnak.

A legélesebb ellentétet a magyar valamint a román állam által támogatott német politikai szereplők között az iskolakérdés váltotta ki. Valóságos harc indult meg az egyházi iskolák magyar illetve német tannyelvéért. A német mozgalom helyi vezetője még a teljesen elmagyarosodott iskolák esetében is követelte is a német tannyelv bevezetését. A helyzet annyira elmérgesedett a romániai magyar párt és a német párt között, hogy a szász vezetők és maga Németország is mérsékleltre intették Fritz Winterhofent, akinek 1935-re a román kormány hathatós támogatása mellett sikerült elérnie, hogy 24 faluban, csak egyetlen magyar osztály maradt.

Lássuk most, hogyan élte meg a helyi lakosság, a kezdetekben mindenképp a feje fölött zajló csatározásokat. Amint láttuk, 1918-ra a szatmári svábság az asszimiláció különböző fokán állt. A szatmári svábok esetében nem beszélhetünk egy egységes közösségről. A Nagykároly környéki falvak esetében már csak az idősebb korosztály beszélte a sváb nyelvet, míg

az elzártabb öt bükkaljai faluban a sváb anyanyelvüként élt. Ezekben a falvakban az átállás a német tannyelvre teljesen békésen történt. Azokban viszont, ahol a fiatalok már nem beszéltek, erős ellenállásba ütközött, a szülők szinte évenként tiltakoztak a német nyelv bevezetése ellen, sőt bírósági úton is megtámadták a tanügyi hatóságok ilyen jellegű határozatait, persze sikertelenül. Amint láttuk, 1935-re ezt a harcot végleg elvesztette a magyar fél. Maga a német mozgalom, komolyabb sikereket a lakosság körében a '30-as évek közepén ért el. Ezidőre kiformalódott ugyanis egy helyi német értelmiség réteg, valamint ekkora érett be a szinte évenként érkező, németországi fiatalok ébresztő munkája. Azonban a sikerek mellett nem feledkezhetünk meg arról, hogy a mozgalom megosztotta a falvak lakóit, gyakori volt, hogy családokon belül is ellentéteket szült, a magyar- vagy németpártiság. A valós és látszólagos sikerek ellenére a követi jelentések többször megkérdőjelezték a mozgalom eredményességét egy esetleges revízió esetén.

1940-ben a II. bécsi döntést követően ismét változott a politikai szereplők köre. A terület Magyarországhoz került. Hitler a Reichstagban tartott 1939. október 6-i beszédében hirdette meg a „nem tartható” német népcsoportok Németországba való hazatelepítésének programját (Heim ins Reich). A szatmári svábok falvai is a kiürítendő településterületek közé tartoztak. 1940 októberére-novemberére azonban már többé-kevésbé nyilvánvalóvá vált, hogy a szatmári svábok áttelepítésének kérdése nem időszerű. A népcsoport vezetősége tehát betagozódott a Magyarországi Németek Szövetségének szervezetébe.

A közigazgatás élére magyarok vagy magyar érzelmű németek kerültek mindenhol, akik nem nézték jó szemmel a Volksbund tevékenységét.⁴ A dobolás nyelvét a legtöbb településen azonnal magyarra változtatták. Az állami iskolák tannyelve minden településen a magyar lett.⁵ Az egyházi fenntartású iskolák esetében a helyzet nem volt ilyen súlyos, itt 19 német iskola illetve

---

⁴ PAAA – ADKG, Band 1. Reichs- und Volksdeutsche in Ungarn. A nagyváradai német konzul a budapesti német követségnek. Nagyvárad, 1942. augusztus 18.

⁵ Uo.

tagozat maradhatott meg.⁶ Az óvodák magyar nyelvűvé alakulták át, bár igaz, hogy a Volksbund öt település esetében engedélyt kapott saját fenntartású intézmények alapítására.⁷ A német mozgalomhoz korábban közel álló papok jelentős részét magyar vagy román községekbe helyezték át.⁸

A lakosság továbbra is két pártra szakadt, a különbség csupán annyi volt az előző időszakhoz képest, hogy most a magyar érzelműek érezhették maguk mögött az államhatalom támogatását. Rendszeressé váltak a verekedések és legkülönbözőbb atrocitások. Gyakran előfordult, hogy az elkötelezett német vezetők ablakait éjszaka beverték, s nem voltak ritkák a kocsmai verekedések sem.⁹ Ezek az összetűzések különösen az SS-sorozások után váltak intenzívvé. A három sorozás alkalmával összesen mintegy 1000 szatmári sváb került a német hadsereg kötelékébe.¹⁰

A Volksbund a jogsértésekről informálta a budapesti német követséget. Az esetek túlnyomó többségében a hatóságok a német panaszokat megalapozatlannak tartották, vagy az atrocitások esetén a tanúvallomások ellentmondásosságára hivatkozva nem léptek fel a panaszok orvoslása érdekében.¹¹

1944-ben a szovjet csapatok előretörésével augusztus-szeptemberre aktuálissá vált a német területek kiürítésének kérdése. Észak-Erdélyben azonban az SS csak későn engedélyezte az evakuálást, a magyar csapatok harci kedvének fenntartása miatt.¹² Végül Szatmár-vidéken mintegy 3000 fő engedelmeskedett a felhívásnak, míg a lakosság túlnyomó része nem volt hajlandó faluját elhagyni.¹³

---

⁶ Schmied: *i. m.* 15.

⁷ MOL, K 149. 156. d. 1943-5-1685. 126-127. Feljegyzés a Volksbund kisdédvók nyitására irányuló megkereséséről. (Szerző és dátum ismeretlen, biztosan 1942 elején.)

⁸ PAAA – ADKG, Band 1. Reichs und Volksdeutsche in Ungarn. A nagyvárad német konzul a budapesti német követségnek. Nagyvárad, 1942. augusztus 18.

⁹ Spannenberger: A magyarországi Volksbund... *i. m.* 236.

¹⁰ Schmied: *i. m.* 14.

¹¹ A Belügyminisztérium a Szatmár-vidéki atrocitásokat a következőképpen látta: „Minthogy a Volksbundnak a magyarság elleni izgatása még jelenleg is tart és az általa felizgatott felelőtlen német népi elemek részéről további kihívó cselekmények is várhatók, ami pedig nyilván az ellenpárt részéről visszahatásként hasonló cselekményeket fog eredményezni anélkül, hogy ezek az alattomban és orvul elkövetett cselekmények a hatóságok részéről megakadályozhatók volnának, ezért a Volksbunddal szemben személyi és vagyonbiztonsági szempontból is hathatóssabb intézkedések bevezetése mutatkoznék szükségesnek.” MOL, K 149. 100. d. 1941-5-6912. 1118. A belügyminisztérium a külügyminisztériumnak. Budapest, 1941. július 31.

¹² Spannenberger: A magyarországi Volksbund... *i. m.* 377.

¹³ Schmied: *i. m.* 15.

1945 elején a szovjet csapatok a román közigazgatás segítségével kb. 5000 szatmári német vagy német származású személyt deportáltak a Szovjetunióba. Az elhurcoltak esetében nem vették figyelembe, hogy az érintettek valóban a német mozgalom hívei voltak-e, vagy éppen ellenkezőleg, a magyarérzelmű sváb lakossághoz tartoztak-e. A deportáltak 10-15%-a soha nem tért többé vissza szülőföldjére.¹⁴

1945 után – a 20. század első felében immár harmadszor – új időszámítás kezdődött a szatmári svábok történetében. Az említett öt bükkaljai faluban továbbra is megmaradt a sváb mint anyanyelv, magyarul többé-kevésbé beszéltek, viszont megtanultak románul, az elemi iskolát németül végezhatték, a Nagykároly környéki falvakban, noha a német származásukat soha nem tagadták meg, a magyar lett az anyanyelv, és az iskolában is magyarul tanultak.

---

¹⁴ Uo. 16-17. Merli Rezső a térségben 4461 deportáltat számolt össze. Merli Rezső: *Harminckét település története*. Szent-Györgyi Albert Társaság-EMKE Szatmár Megyei Szervezete, Szatmárnémeti, 2002. A kérdéshez lásd még Boros Ernő: *„Volt minékünk jó éltünk, van most nekünk jaj”* I-II. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005.